

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SURIYE'NİN SANAYİ ve TİCARETİ

Doç. Dr. RİFAT ÖNSOY

Suriye gerek tarım gerekse sanayi bakımından İmparatorluğun başta gelen eyaletlerindendi. Eyalet merkezi Şam, yaklaşık 200 bin nüfusu ile büyük bir sanayi şehri olmanın yanında Doğu-Batı ticaretindeki mutavassıt rolü ile de ayrı bir önem taşımaktaydı. Şam'ın ticaretteki bu önemi geniş ölçüde eyaletin liman nehri olan Beyrut'un hinterlandını teşkil etmesinden kaynaklanmaktaydı¹. Zira Beyrut üzerinden ithal edilen mallar Şam'daki antrepolarda toplanarak diğer pazarlara dağıtıldığı gibi ihraç edilecek ürünlerde yine Şam'da toplanarak Beyrut üzerinden dış pazarlara gönderilmekteydi. Fakat unutmamak lâzımki geniş ve mümbit topraklarıyla Suriye herşeyden evvel zengin bir tarım ülkesi idi. Ne varki burada da tarım diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi ilkel usullerle yapılmaktaydı. Ancak bazı sektörlerde modern üretim usulleri uygulanmıştır ki bunların başında Bölgenin katolik kesimi tarafından yapılan şarapçılık gelmektedir². Suriye'de tarımı yapılan belli başlı ürünler buğday, arpa, yulaf, mısır, darı, baklagiller, bazı yağ bitkileri, narenciye, kayısı, üzüm, incir, pamuk ve tütünden ibaretti.

Suriye ekonomisinde tarımdan sonra ikinci sırayı sanayi almaktaydı. Büyük ölçüde insan gücüne dayanan sanayii faaliyeti genellikle iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Bölge sanayiinin önde gelen sektörü dokumacılık olup Şam, Hama, Humus, Beyrut ve Halep de başlıca dokuma merkezlerini teşkil etmekteydi. Bu şehirlerden Şam'da 1860'larda ancak bir kısmı çalışır durumda olan 20.000 civarında dokuma tezgâhı bulunmaktaydı³. Ev sanayi şeklinde sürdürülen dokumacılık bölgenin belli başlı gelir kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. İpekçilik sektöründe 19. yüzyılın ortasından itibaren modern makinalar kullanılmaya başlanmıştı. Bu cümleden olarak daha 1852'de Suriye'de Avrupa makinalarının is-

¹ "Die allgemeinen wirtschaftlichen Verhältnisse in den vilayets Beirut und Damaskus" *Berichte über Handel und Industrie*, Band 3, Heft 11 (1902) s. 449.

² a.e.s., 450.

³ J. Grunzel, *Berichte über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Osmanischen Reiches*, Wien 1903, s. 94.

tihtdam edildiği 10 kuruluş mevcuttu. Bunlardan altı tanesi Fransızlara, iki tanesi İngilizlere ve iki tanesinde yerli müteşebbislere aitti. 1900'larda Şam, Beyrut ve diğer bazı dokuma merkezlerinde faaliyet gösteren modern tesislerin sayısı 75'e yükselmişti⁴. Toplam 8000 iş ihtiva eden bu işyerlerinde çalışan işçi sayısı ise 9576 idi. Aynı yıllardaki üretimde 4 568 400 kg. olup, bunun 3 568 300 kg. yarı mamul halde Fransa, İngiltere ve İtalya'ya ihraç edilmekteydi⁵.

İpek imâl eden tesisler hammaddelerini daha kaliteli olan Çin, İran ve Japon ipeklerinden temin etmekteydiler⁶. Şam'daki mevcut çalışan 9000 tezgâhtan 4500'ünde saf ve karışık ipekli, 3000'inde pamuklu kumaşlar imal edilmekteydi. Geri kalan tezgâhlarda yünlü veya karışık kumaşlar üretilmekteydi⁷. Genellikle iç pazarlarda aranan Şam dokumaları arasında düz ve desenli ipekli kumaşlar, erkek elbiseleri ve kaftanlar için kullanılan desenli kutnalar, tafta ve kadifeler, masa örtüleri, perdelik kumaşlar, yatak takımları ve havlular ilk sırayı almaktaydı.

19. yüzyılın başlarından itibaren dokumacılıktaki eski önemini kaybetmeye başlamış olmasına rağmen Halep dokumaları hâlâ itibar edilen kumaşlar arasındaydı⁸. Şehirdeki mevcut 4500 tezgâhta çoğu sarı ve beyaz renkte düz ve desenli erkek kumaşları, kadın elbiselikleri hafif kumaşlar, renkli taftalar, Halep telli ve çiçeklileri dokunmaktaydı. Hama ve Humus da önemli dokuma merkezlerindendi. Humus'daki tezgâh sayısı 5-6000 civarındaydı. Bunlardan 3500'ünde pamuklu diğerlerinde ise kaba ipekli kumaşlar imal edilmekteydi. Hama'da ise çalışan vaziyette olan 800 tezgâh vardı. Bunların 450'inde çoğu renkli ve desenli ipekli-pamuklu el havluları masa ve yatak örtüleri, 250'inde pamuklu elbiselikler ve ipekli koltuk kumaşları dokunmaktaydı. Diğer tezgâhlarda ise köylüler için yünlü kaba kumaşlar üretilmekteydi⁹. Eskiden önemli bir sanayi merkezi olan Beyrut dokumacılığında hissedilir bir gerileme olmuştur. Buna karşılık şehrin civarındaki dokuma merkezleri canlılığını uzun süre muhafaza etmiştir. Bunu daha sonra temas edileceği üzere Av-

⁴ a.e., s. 45

⁵ a.y.

⁶ "Die wirtschaftlichen Verhaeltnisse in Anatolien", *Berichte über Handel und Industrie, Band x, Heft 9* (1907), s. 728 v.d.

⁷ "Die allgemeinen....", s. 451.

⁸ A. Ruppın, *Syrien als Wirtschaftsgebiet*, Berlin, 1917, s. 425 vd. *Allgemeine Wirtschaftliche Verhaeltnisse in Aleppo*", *Berichte über Handel und Industrie, Ban III, Heft 10* (1902)

⁹ "Die allgemeinen....", s. 452

rupa rekabeti ile izah etmek mümkündür. Zira Beyrut'daki 640 tezgâha karşılık bağlı köylerdeki sayı 2670 idi¹⁰. Beyrut'taki tezgâhlarda toplam 6620 kişi çalışmaktaydı.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Suriye'de imal edilen dokumaların çoğunluğunu mevsimlik düz-desenli, ipekli ve pamuklu kumaşlar teşkil etmekteydi. Bunları gömleklik olarak kullanılan hafif pamuklular, düz-sırma veya pul ile süslü kadifeler, taftalar, erkek kumaşları, hamam takımları, masa örtüleri, perdelikler, yatak takımları ve çeşitli tüller takip etmiştir. Bu kumaşlar bölge halkının ihtiyacını karşıladığı gibi önemli miktarda İmparatorluğun diğer eyaletlerine ve kuzey Afrika ülkelerine ihraç edilmekteydi. Gerek hayvancılığın yaygın olması gerekse debbağat maddeleri kestane, sumak, çam, meşe ve özellikle palamutun bol miktarda bulunması dolayısıyla debbağat küçük iş kolları halinde bölgenin hemen her tarafında icra edilmekteydi. Uzun süre faaliyetini başarılı bir şekilde sürdürmüş olan debbağat sanayi 19. yüzyılın ortalarından itibaren üretimde modern usullere geçilememesi ve hayvanların bakım-sızlığı gibi nedenlerle bir kriz dönemine girmiştir. Buna rağmen bu sanayi kolunu geliştirmek amacıyla yer yer başarılı çalışmalar yapılmıştır. Nitekim bazı gençler debbağat mesleğini öğrenmek amacıyla Amerika'ya gönderilerek onların orada bir süre eğitim görmeleri sağlanmıştır¹¹.

Debbağat sanayiinin yoğun olarak yapıldığı merkezlerin başında ortalama 15-20 işçi çalıştıran 20 işyerinin bulunduğu Meşara gelmekteydi. Ayakkabı derisi ve kösele imal edilen bu işyerlerinde yıllık 15-20.000 kg. sığır derisi işlenmekteydi¹².

Zahle'deki 15 işyerinde yılda 10-15.000 kg. keçi ve 30-40.000 kg. koyun derisi işlenerek 5000-7500 kg. ayakkabı derisi ile 2500-3500 kg. kösele elde edilmekteydi¹³. Şam'da 700 işçi çalıştıran irili ufaklı 50 tabakhane bulunmaktaydı ki buralardan yılda 250-300.000 kg. koyun ve keçi derisi yarı işlenmiş olarak onar tanelik balyalar halinde Fransa, İngiltere, İtalya ve Mısır'a ihraç edilmekteydi. Bu tabakhanelerde ayrıca mahalli ihtiyacı karşılamak üzere 2500 kg. ayakkabı derisinde üretilmekteydi¹⁴. Beyrut ve civarındaki 50 tabakhane de yıllık 60-70.000 adet, Sayda ve Trablusşam'daki 10'ar tabakhane de ortalama 10.000 adet koyun ve keçi derisi

¹⁰ a.y.

¹¹ a.e., s. 454.

¹² a.y.

¹³ a.e., s. 455

¹⁴ a.y.

işlenmekteydi¹⁵. Buraya kadar sayılan şehirlerdeki tabakhanelerde işlenen deriler genellikle bölgenin ihtiyacını karşılamak için kullanılmaktaydı. İhtiyaç fazlası üretim ise yarı işlenmiş halde İmparatorluğun diğer eyaletleri ile Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkelere satılmaktaydı. Büyük baş hayvanlardaki kötü beslenme dolayısıyla bölgede göncülük gelişmemiştir. Bu bakımdan kösele Hindistan, Çin, Mısır ve Batı Avrupa ülkelerinden ithal edilmekteydi. Deriler sadece ayakkabı imalatında değil, aynı zamanda koşum ve eğer yapımında da kullanılmaktaydı. Nitekim 1880'lerde yalnız Beyrut'da bu sektörde faaliyet gösteren 32 eyer ve semer atölyesi mevcuttu¹⁶.

Bölgenin diğer önemli bir sanayi kolu sabun imalatıydı. Eyalet Merkezi Şam'da sabun imal eden beş büyük kuruluş vardı. Bunlardan en büyüğünün yıllık üretimi 200.000, ikincisinin 150.000 ve üçüncüsünün 100.000 kg'dı. Üretim genellikle bölge ihtiyacını karşılamada kullanılmaktaydı¹⁷. Hayfa'da çamaşır sabunu yanında banyo ve el sabunu üreten bir fabrika bulunmaktaydı. Buradaki üretim bir kısmı Amerika'ya ihraç edilmekteydi. Zeytinyağı üretiminde eyaletin önemli gelir kaynaklarından birisini teşkil etmiştir. Bu sektörde ilk sırayı Şam almaktaydı. Buradaki çeşitli imalathanelerde çalışan işçi sayısı 600 kişi olup yıllık üretimde 150.000 kg. civarındaydı. Diğer bir zeytinyağı üretim merkezi olan Beyrut'da da bir yağ fabrikası bulunmaktaydı. Yine Şam ve Beyrut'da birisi bir Fransız şirketine ait olan iki meyva ve sebze konserve tesisi vardı¹⁸.

Ülkedeki diğer sanayi kolları arasında ağaç işlemeciliği, hasırcılık, halatçılık, bakırcılık, demircilik, halıcılık ve silah yapımcılığı sayılabilir. Buraya kadar kısaca özetlemeye çalıştığımız sektörlerin çoğunda 19. asrın sonuna doğru dikkate değer gerilemeler olmuştur. Nitekim 19. asrın ortalarında bölgenin gelişmiş bir sanayi merkezi olan Şam'daki dokuma tezgâhı sayısı 20.000 iken bu sayı asrın sonlarında 4200'e düşmüştür. Tabii bu durum yalnız şam dokuma sanayii için değil aynı zamanda İmparatorlukta diğer branşlar için de söz konusu idi. Hiç şüphesiz Babıâli başta dokumacılık olmak üzere Osmanlı sanayiinin maruz kaldığı bu tehlike karşısında ilgisiz kalmayarak daha 1860'lardan itibaren bir takım tedbirlere başvurmuştur. Bunları yerli üretimi yabancı mamullerin rekabetinden korumak amacıyla ithal gümrüğünün artırılması; sanayici ve işadam-

¹⁵ a.y.

¹⁶ J. Grunzel, s. 108

¹⁷ a.e., s. 116

¹⁸ "Die allgemeinen...", s. 457

larının sorunlarını tesbit etmek ve alınması gereken tedbirler hakkında Babiâli'ye önerilerde bulunmak amacıyla İslah-ı Sanayi Komisyonu'nun kuruması; sanayiın ihtiyacı olan kalifiye eleman yetiştirmek maksadıyla sanayi mekteplerinin açılması; rekabet gücü kazandırmak ve onların makinalı üretime geçebilmesini sağlamak gayesiyle esnafın şirketler halinde birleştirilmesi ve ülkede üretilen malların kalite, çeşit ve fiatlarını görmek, üreticinin sorunlarını tesbit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek maksadıyla sergilerin açılması şeklinde özetlemek mümkündür. İstanbul dan başlanılarak uygulamaya konulan bu tedbirler bilgi ve sermaye yetersizliği, müşterek çalışmanın ferdi çalışmaya nazaran sağlayacağı faydaların anlaşılması gibi sebepler yüzünden başarısız kalmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yabancı ülkelerin açık pazarı haline gelmiş ve dış ticaret bilançosu da gittikçe imparatorluğun aleyhine bir gelişme göstermiştir.

Suriye'nin ticaretine gelince, bilindiği üzere Suriye doğudan batıya güneyden kuzeye uzanan ticaret yolları üzerinde bulunması hasebiyle eskidenberi büyük bir öneme haizdi. Ancak 1869'dan itibaren Doğu-Batı ticaretinin ağırlık noktası Süveyş kayınca Suriye eski önemini yavaş yavaş kaybetmeğe başlamıştır. Ne varki Suriye gerek geniş hammadde kaynaklarına sahip olması, gerekse Batıda üretilen malları kullanabilecek bir nüfusa sahip olması dolayısıyla Avrupa ülkelerinin ele geçirmek için çaba harcadıkları bir ülke olmuştu. Hatta bu önemine binaen belli başlı ticaret filoları Suriye limanlarını hareket plânına almışlardır. Suriye'nin dış ticaretinde 19. yüzyılın ortalarına kadar denk bir durum görüldüğü halde daha sonraki yıllarda bu durum bütün imparatorlukta olduğu gibi eyaletin aleyhine bir gelişme göstermiş ve bu ticaret açığı da gittikçe büyümüştür¹⁹. Nitekim 1900'lerin başında Suriye'nin ithalatı 730 milyon kuruşa yükseldiği halde, ihracatı 360 milyon kuruş civarında kalmıştır²⁰. Yani ithalat ihracatın iki katından fazla idi. Suriye'nin ithalat ve ihracatı aynı yıllardaki Osmanlı ithalat ve ihracatının yaklaşık 1/6'sına tekâbil etmekteydi. Bölgenin ticaretine katılan devletler ve ortalama katılma oranları da şöyleydi:²¹ İngiltere % 40, Avusturya-Macaristan % 15, Almanya % 12, Fransa % 10.

Belli başlı ithalat ve ihracat malları ile ithalatçı ve ihracatçı ülkelere gelince;²²

¹⁹ A. Ruppın, s. 361 v.d.

²⁰ "Die allgemeinen...", s. 461

²¹ a.e., s. 462

²² "Die wirtschaftlichen Verhaeltnisse.", s. 746 v.d.; "Die allgemeinen.", s. 462 v.d.

İ T H A L A T

Pamuk ipliği ve pamuklu dokumalar	İngiltere
Şeker	Avusturya-Rusya
Un	Rusya-Romanya-Fransa
Demir ve Demir mamulleri	İsveç-Belçika-İngiltere -Almanya-Avusturya
İpek ipliği	Çin
Yünlü dokumalar	İngiltere-Avusturya-Belçika
İpekli dokumalar	Fransa
Tabak	İstanbul
Tahta	Avusturya-Rusya
Kiremit	Fransa
Deri ve kösele	Hindistan-Çin
Boya	Almanya-Hindistan
Çimento	Fransa-Belçika-Avusturya
Pirinç	Mısır-Hindistan
Kömür	İngiltere
Tekstil Mamulleri	İngiltere-İtalya-Avusturya-İspanya
Cam ve cam mamulleri	Belçika-Avusturya
Mermer	İtalya
Kahve	Brezilya

İ H R A C A T

Yün	İngiltere-Fransa-İtalya-İstanbul
Buğday	İtalya-Fransa-Cezayir
Arpa	Os. İmp.-Mısır-Fransa
Yulaf	Os. İmp.-Mısır-Fransa
Deri	Os. İmp.-Mısır-Tunus
Pamuk	İtalya-Avusturya
Şam fıstığı	İngiltere-Amerika-Os.İmp.
Yağ	Os. İmp.-Mısır
Meyan kökü	Amerika
Bakır madeni	Belçika
Cam, sığır ve koyun	Mısır
Koza	Fransa
Pamuklu ve ipekli kumaş	Os. İmp.-Mısır

İpek	Osmanlı İmparatorluğu
Tabak	Mısır-İngiltere
İpek ipliği	Fransa
Elbiselik kumaşlar	Os. İmp.-Mısır
Limon ve portakal	Os. İmp.-Rusya İngiltere
Sabun	Os. İmp.-Mısır
Yün	Amerika-İngiltere-İtalya
Baklagiller	Mısır-İngiltere
Yumurta	Fransa
Şarap	Mısır
İncir	Avusturya
Susam	Fransa-Romanya-Avusturya

Suriye'nin adı geçen ülkelerle ulaşımı 3'ü İngiliz, 2'si İtalyan, 2'si Fransız, 2'si Yunan, 1'si Alman, 1'si Avusturya ve 1'si de Osmanlı olmak üzere toplam on iki ticaret filosu ile sağlanmaktaydı. Suriye limanlarına 1900 yılında gelen gemiler ve getirdikleri yükün dağılışıda şöyle idi²³:

İngiliz gemileri bütün gemilerin % 22.3'ünü yükün % 20'ni
Fransız gemileri bütün gemilerin % 10.2'ünü yükün % 17.4'nü
Avusturya. mac " % 12.4'nin yükün % 15.8'ni
İtalyan " " % 9.7'sini yükün % 14.4'ni
Alman " " % 2.8'ni yükün % 3.7'ni
Osmanlı " " % 10.5'ni yükün % 2.2'ni

oluşturmaktaydı.

Gemi ve yükün limanları göre dağılışıda şöyle bir gelişme göstermişti;

Beyrut'a gemilerin % 30.2'si yükün % 31.4'nü
Yafa'ya " % 18.7'si yükün % 21.0'ni
Trablusşam'a " % 17.5'i yükün % 16.9'nu
Hayfa'ya " % 14.7'si yükün % 14.5'ni
İskenderun'a " % 12.4'si yükün % 11.9'nu

taşımışlardı.

Konuyu kısaca özetleyecek olursak denilebilir ki, Suriye işlek bir ticaret merkezi olmanın yanında, önemli bir sanayi ve zengin tarım ülkesi idi. Ancak Suriye 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerek Doğu-Batı ticaret yollarının değişmesi, gerekse Batı mamullerinin Osmanlı pazarlarını ele geçirmeleri sebebi ile önemini kaybetmeğe başlamıştır. Bu gerilemenin

²³ "Die allgemeinen.", s. 462 v.d.

dokumacılık başta olmak üzere bir çok sanayi dallarında bariz olarak görülmesi üzerine Bâbîâli bir takım tedbirlere baş vurduysa da beklenen netice hasıl olmamıştır. Böylece Suriye gittikçe önemini kaybederek dışarı sattığı malları işlenmiş olarak geri alan bir ülke haline gelmiştir.